

Виборець

Наталія Кобринська

Присвячено Іванові Франкові

Яким Мачук орав у полі на ярину. Аж трісь! — зломився ему істик. Яким лютився і кляв усіма чортами. До вечера був би скінчив ниву, та через таку дурницю годі буде докінчити. Ніяк було і сердитися: шкода часу; треба буде іти додому і вишукати щось на істик. Він лишив погонича з волами і плугом у полі, а сам пустився сутками до села. Жінки десь не було дома, хата була заперта, але ему до хати не треба було. Пішов до колешні, вишукав добру кривульку, обтесав і заправив істик. Уже мав відходити, як чує — хтось кличе:

— Куме Якиме, куме Якиме!

Яким оглянувся, — то був его сусіда Василь.

— А ви вже дома? — спитав Яким, знаючи, що Василь ще ранісінько пішов був у місто. — Вже своє зорудували?

— Ой, зорудував, — каже Василь. — Не, дай боже нікому процесуватися! Вже четвертий термін, а кінця як нема, так нема. А ви не в полі? — запитав і з свого боку сусід.

— Чорт мі істик зломив, та я мусив аж додому йти; за той час міг-бим був з кілька разів плугом обернути. Не знаю, де моя поділася; у вас її нема?

— Ні, нема. Ага! був-бим забув. Тут у нас був присяжний; вашої та й вас не було, то він мені казав, аби вам сказати, аби-сьте у сей вівторок, що прийде, пішли до громадської канцелярії на вибори.

— Що за вибори? — спитав Яким.

— А хто їх знає! — каже сусід. — Має приїхати комісар і мають бути якісь вибори.

— Тьфу! Пек тобі лихо! — сплюнув Яким. — Тепер робота, що чоловік не знає, чого хапатися; їм якісь дурниці у голові, а ти йди та трать час!

— А що панам за біда! — каже кум Василь. — Роботи не мають та й бог знає що вигадують, а християнин сьогодні — добре кажете, куме, — не знає, що вперед у руки брати.

— Ой радять-радять, та й коби хоть яка користь із того була, — муркнув Яким.

— Та панам, може, й користь, — завважав сусід, — але нам хіба лиш така користь, що більші податки накладають.

— А як не податки, то шарварки, — додав Яким.

— Ой шарварки, шарварки! — підхопив кум Василь. — З тими шарварками также невитримане: мій парубок такі два дні стратив, що золотом не заплатив би!.

— А моє не таке? — каже Яким. — Не мусив я колись та йти на цілий день з худобою возити каміне!

Не було як довше говорити: день не стоїть, — сусіди розійшлися. Яким знов сутками скоро вертав у поле, де лишив погонича з волами. Хлопець уже здалека его заздрів, запряг воли і наладив плуг. Яким, не кажучи ні слова, взявся до роботи. Земля була мокра, леміш треба було пускати глибоко, воли туго ступали.

— Ча! гойса! ча! на місце! назад! — кричав тоненьким голосом погонич, підганяючи то одного, то другого вола коротким батіжком на вишневім пужівні, а Яким і собі договорював: "Далі, волики! далі враз! гей, сивий, право! ураз діти! гей, волики, гей!" їх голоси розлягалися далеко і пропадали в широкому просторі неба і землі. Плуг ішов тяжко, воли витягали шії, поволі ступаючи. Всі вони разом були як би одною силою, одною моцею, що йшла проти другої сили і моці, спочиваючої в землі, котру поборювали лиш маленькими частинами, краючи скибу за скибою.

Помучилися. Треба було дати відпочинок і собі, і худобі. Випрягли воли, підкинули дрібонького лабузу, задержаного до орання. Яким розв'язав торбину, уломив собі кусень хліба, витягнув сіль і чісник, а решту дав погоничеві. Воли перекусили; треба було напоїти; вода була далеко геть-геть у полі, бо хоть на млаках аж хвилювала вода чиста, як сльоза, та худібка не хотіла її пити.

— Іди та напій воли, — сказав Яким до хлопця, а сам сівчіа межі і зачав їсти.

Сонечко сіяло; зелені озимини і свіжопоорані ниви гей-би втягали в себе его тепленьке проміне. Велика млака блищала широкими плесами серед зеленої трави і високого твердого швару.

Стоячу воду до половини прикривала легка риська розпущеними листками, гейби боялася, аби сонце не випило усієї води, з котрої вона брала жите. Жвавi мухоловки літали понад воду, раз вище, то знов цілком низенько, боком і просто вганяючи за здобичею. Яким глянув перед себе. Щороку оране поле покривалося лише скупю одноцілою травою, а більше стирчало бур'янами. Лиш широкі корчі костереви і пірію дружилися з собою, аби в тій дружбі якнайбільше загорнути землі.

— Паскудна трава! — буркнув Яким. — Паскудна трава! Треба буде при волоченню уважати, аби і корінчика не лишилося.

Один корч костереви гейби піднісся, підійшов угору. — Що се? чи не кертиця?

Се дійсно була кертиця. Земля пухка розсипувалася в невеличкі м'які купочки.

— Пся... — заляв Яким і схопився за істиком, аби викинути шкідника; але кертиця притаїлася, пірнула в землю і пропала, гейби її й не було.

Яким сів на своє місце і пильно слідив за кертицею, чи знов не покажеся. Коло его ніг виповз із землі черв'як, посувався з трудом, корчився і тягнув за собою напівперегниле стебельце. Далі мордувалася мурашка з кришкою хліба, маленькою частинкою Якимової поживи, крутила головою то в один, то в другий бік: все, що опустить, то знов піднесе, — і так без кінця. Пчілка тоненько забриніла, ніби завела тиху, жалібну пісеньку...

На межі, зарослій всілякою травою, виглядав дрібненький раст, чепурилася червона медуниця і розкладався низенько кучерявий лещик. Его солодкий запах притягнув до себе пчілку; вона обмацувала лапками его кучеряву головку і глибоко

запускала язичок в его тоненькі рурки.

Кертиця знов підкинула землю. Але Яким вже тепер не вставав, не хапав за істик, що лежав коло него на межі. Его голову, мов роєм, обсіли думки; усе, що він сьогодні чув і бачив, перемішалось разом і йшло одно за другим, гейби хто тягнув шнуром.

От та кертиця, що рие его поле, — вона робить, працює. І той черв'як, що корчиться під его ногою, і та пташка, і та мурашка — усе те старається на жите. Уже, видно, таке боже право, що хто хоче жити, мусить на себе робити! Чому ж так не іде межі людьми? Один робить, працює, а другий лиш забавляється на сім світі!.. Мужик мусить усіх годувати: не робив би він на хліб, то люде не мали би що їсти. О, тяжка то робота! Чоловік у землі порпається, як той черв'як. Зори, заволочи, посій та ще просити би ласки божої, аби то зерно зійшло, пристигло; а потому — нім ще збереш, змолотиш! Панам легко жиєся на світі, а ти, хлопе, на них роби! Вони тебе дурять та ніби до якоїсь ради кличуть, а за твою гірку працю кажуть тобі ще платити, податками здирають...

Свіжа, чорна земля розсипалася новими купками. Кертиця не перестала робити своє, але Яким про неї забув; він дивився десь далеко понад поля і млаки. Великий, з широкими, розложеними крилами бузько з довгою ломакою в грубій дзюбі, зашумів низько над его головою і пропадав поволі в мрачній просторі, а із-за горба виходила щораз виднійше маленька стать погонича попри великі, рогаті сірі воли.

* * *

У неділю чув Яким, що панотець кликав до себе цілу старшину громадську та й наговорив їм про вибори таке, що було що слухати. Аж підскакував старенький, так багато говорив, та й людям наказував про тоті якісь вибори. Люде не могли нарозказуватися, що старенький говорив, — аж уха тріщали.

— Ви сякі та такі, — казав панотець, — самі ж дбаєте про свої права, а потому кажете, що зле мужикові на світі, кається та чухаєте у потилицю! На панів відказуєте, а як прийдуть вибори, то на свого заступника вибираєте пана, поляка. Забули вже панщину, коли-то мужик мусив на пана робити, як віл, коли нічого не мав свого, бо все було панське, давав десятину, брав буки та гірш посліднього пса валявся під панськими порогами!..

Був там і син панотців, Никольцьо, що вчився десь у високих школах, та саме тепер чогось приїхав додому. Той ще переходив батька.

— Ви тут коренний нарід! Поляки зайшли, а проте, вони над вами панують, усе на своє навертають. Нігде нема руської правди, руського слова: у школі по-польськи, у суді по-польськи, нігде русинів не допускають, а в краю говорять лиш про польські справи, як би тут русинів не було... Русини ж ще самі їм до того помагають своєю байдужністю та тим, що не знають своїх прав! Якби русини всі разом трималися, то поляки би тоді пізнали: "Чия хата, — того правда, і сила, і воля".

Се рознеслося по цілім селі. Звичайно, той скаже одному, той другому, — і ціле село гуде одною бесідою. Яким, може б, забув про вибори, але коли наслухався про ті різні речі, що газди розповідали, то скортіло і его пійти, як надійшов вівторок, на котрий скликали виборців.

Коло громадської канцелярії була вже купка людей: одні стояли на дворі, другі, то виходили, то входили у хату. Балакано то про одно, то про друге, найбільше про господарство та жида-орендаря, що велику біду зводить у селі.

Старші газди, що не раз вже були на виборах, побоювалися, що їм прийдеся довго почекаати на комісара з міста. Раз було таке, що отак посходилися, то чекали до темної ночі і, не дочекавшись, мусили розходитися додому. Тому ж то, може, свідомі сего люде сходилися помало. Навіть ще і панотця не було. І на него то не раз прийшлося людям добре почекаати, але сеї речі він вже пильнував.

— Ось уже і піп іде, — казав хтось з газдів.

Се дійсно був панотець, скорчений і старий, у невеличкім чорнім капелюсі, а люде вже звикли его здалека пізнавати.

— Слава Ісусу Христу! — сказав він грімким, як на свої старечі літа, голосом, підходячи до громадян.

Газди поклонилися і пустилися по черзі цілувати панотця в руку.

— А що, ще нема комісара? — запитався старенький, моргнувши штудерно одним оком, як ніби свій межі своїми, що чекають на когось для них чужого.

— Не знати, чи ще і не треба буде почекаати, — відповіли ті, що стояли ближче.

Панотець пішов до канцелярії, а за ним посунулися старші і поважнійші газди; молодші лишилися надворі.

— Но, що-сьте, панове газди, урадили? — поспитався панотець, сідаючи за стіл.

Газди насупилися. Стало так тихо, гейби мак сіяв...

Правду сказавши, наради меж ними ніякої не було, ні з чим було виходити перед панотцем; тож усіх очі звернулися на старшого брата, що віддавна водив рей у цілім селі.

То був старший чоловік, до 90 років, а вже з яких сорок рік був старшим братом; колись був він "плєніпотентом" і не одну справу заладив у селі, як ніхто не знав, що робити.

Тепер, коли усі звернули на него очі, він пізнав, що єму треба вийти зі своїм словом.

Але він не спішився, гейби ждав, чи не найшов би ся хто інший, аби его тут заступив. Він любив вимовлятися старими літами та тим, що єму би вже думати про інше житє, де его бог незадовго покличе, а не про сю землю.

Святе письмо він знав на пальцях і любив его наводити при своїх бесідах. І тепер, пождавши, він відкашельнув і зачав словами святого письма:

"Аз єсмь пастир добрий і душу мою полагаю на овці моя" — тож і ми чекали на свого пастиря.

Газдам роз'яснілися лиця: слова старшого брата видалися їм гейби їх власними словами.

— Та се правда, — потакнув один, також старий чоловік, — се правда, що вівцям без пастиря ніяково, — переводячи слова євангелія на свою мову, бо таким складом, як старший брат, ніхто в селі не вмів говорити.

Панотцеві очі заблисли вдовolenем і радістю, але рівночасно, погляд его упав на чоловіка, що сидів в куті; его хмарне лице не сходилося з ясним поглядом присутніх. Панотець перебіг очима цілу компанію; его погляд спочив майже на кождім лиці окремо, гейби шукав більше хмарних лиць, котрі вже своїм видом противорічили би словам старшого брата.

— Ви, панове гадзи, знаєте, — зачав він, нарешті, — що маєте вибирати виборців, то є таких людей, аби вибрали відтак посла. Вибирайте, кого хочете, я піду за вами, лиш. вибирайте людей певних, що знають, що вони русини і дадуть голос на руського посла. Отже, вибирайте людей незалежних, котрі би не боялися ні пана, ні старости і не продавали своєї совісті за яких кілька крейцарів!..

Мимохить усіх очі звернулися на чоловіка в куті.

Що се було против вїйта, міг кождий догадатися, бо при остатніх виборах вїйт мав іти за старостою[1], і від того часу все щось неладно велося між вїйтом і панотцем. Люде заворушилися, вони знали, що панотець не хотів, аби вибирати вїйта на виборця, та з того виходила вся біда та й закрутинія. Панотець панотцем, але вїйт вїйтом; треба і панотця, але треба і вїйта. Вїйт був чоловік гордий і острій. Учувши отсі звернені до себе слова, зін цілий почервонів зі злості.

— Побачимо, як то буде! — сказав голосно, а рівний его звичайно голос легко дрожав.

Панотець удав, що не чує, і вийшов з хати.

Тепер громадяне стали різко по двох боках: одні стояли за вїйтом, а другі за панотцем. Були і такі, що хотіли вибирати і панотця, і вїйта, як то кажуть, аби був і вовк ситий, і коза ціла.

Тимчасом на дворі велась інша справа. Село було велике, давало аж чотирьох виборців; тож, окрім панотця і вїйта треба було ще двох. Тут давав провід Іван Рибак. То був чоловік ще нестарий, але по досвіду й розумі.хто знає, чи не рівнявся старшому братові; він не знав так святе письмо, як старший брат, але зате знав більше, що в світі дієся. Був письменний, купував книжочки і тримав руські газети[2]. Знав всіляку "поведенцію": що, як і з ким говорити. Був з кілька разів виборцем, тож і тепер ніхто і не думав про те, аби его не вибирати, хоть вїйт его не любив і називав "попівським поплечником", бо при виборах він усе держав з панотцем.

Заким громада змогла розібрати допевне, що робити, над'їхав комісар; то вже не було часу на балакане. Комісар спішився, як би его гнало сто чортів, і майже полетів до канцелярії. За ним пішов панотець і вся старшина, окрім Івана і старшого брата, котрі лишилися на дворі межи молодшими.

Присяжний, червоний та перепуджений, кілька разів вибігав і скликував до хати. Але тут ішло інше діло. Ходило о ще одного виборця; люде не могли зважитися, зачали говорити то сей, то той, але якось не йшло, якось не можна було так в очі говорити: сей ліпший, а сей пліхший.

Іван бачив, що се не борзо скінчиться, тож, нічого не кажучи, витягнув із-за череса пачку сірників і зачав обтирати червоні головки. Усі догадалися, до чого то йде, і всі

мовчки на то пристали, дивлячись в руки Іванові. З усеї пачки він лишив лиш один сірник з головкою і відтак пішов з ними межі люде. Хоть ніхто нічого не говорив, але Кождий знав, що як витягне без головки, то без головки, але як з головкою, то буде виборцем. Іван ходив від одного до другого і всі витягли по одному патичкові.

Нарешті потягнув і Яким — і єго сірник був з головкою.

Він, здивований, глянув навкруг себе, і єму здавалося, що на усіх лицях бачить той здив, який ним заволодів. Деякі газди, справді, стали собі маринувати, що ліпше було згодитися на вільний вибір, як тягнути сірники. Се Якима вражало немило, і він став випрошуватися, що він ще молодий, що не буде знати, що робити, що ліпше було би, якби вибрали когось іншого.

Присяжний знов вибіг з хати з перепудом, що комісар спішиться. Яким усе ще відтягався, але справді не було часу, і старший брат майже наказав єму лишитися при тім, що витягнув.

— Таке вже твоє щасте, чоловіче, — сказав він, — таке вже твоє має бути, то і не можеш того зрікатися!

— Коли вже так, то так, — потакнули і другі, — коли вже так випало, то най вже так буде!

По сім слові газди посунулися до хати. Комісар кидався й лютився, що так зволікають.

Нарешті розпочалося голосоване. Насамперед зачали від панотця. Він дав свій голос на старшого брата, Івана Рибака, та на двох перших-ліпших газдів, котрі єму попалися. Потому закликали старшого брата. Він звинявся, що се вже не для него, що єму вже про інше думати би. Комісара виводило се з терплячки:

— Але тут тепер не місце на таке балакане! Скажіть ліпше: на кого даєте голос і баста!

Якби то хто так із громади був відізався до него, був би за своє добре відобрав, але з панами інша справа. Тож він, уже нічого не кажучи, дав свій голос на панотця, Івана, на одного з тих газдів, що на них голосував панотець, і на Якима.

Коли викликали вїйта, він став, понурившись, а по хвилі сказав, що він дає голос на Івана, Якима, на одного сусїда і на себе. Люде переглянулися межі собою. Самому на себе вже казати не ялося, але видно, що він доконче хотів, аби єго вибирати. Тож, коли по нїм викликали другого газду, він замнявся і дав голос на панотця, Івана, Якима і вїйта.

Потому йшло вже як по нитці: всі вже на одних казали, хїба десь-не-десь трафився хтось, що кинув голос на кого іншого. Якимові заперло дух у грудях; спершу він вимовлявся, а тепер дивився з трепетом кождому на губи й марикував на тих, що єго поминали.

Коли скінчилося голосоване і комісар прочитав тих вибраних, а між ними і єго ім'я, то стало єму так весело, що він ніколи і не думав би був, що така річ може єму вчинити таку радість.

Комісар зараз по тім забрався, бо мав переводити вибори ще в другім селі. Люде

стали розходитись.

— А що тепер буде, Якиме? — сказав панотець, відходячи. — Громада трималася твердо, тож і нам треба буде твердо триматися і не кинути свій голос у болото.

Від тих слів Якимові стало ще веселіше; він був з молодших і панотець з ним ніколи не ставали на ніяку бесіду.

* * *

Гордий і веселий, він не стямився, коли оперся на своїм обійсті. Жінка скликала кури на вечір, стояла перед хатою і кидала з подолка по жмінці посліду, а її голосне накликуване чув Яким здалека.

— Але ти висидівся! — сказала вона, побачивши чоловіка у воротах. — Я гадала, що тебе вже десь пірвало або холера напала...

— Або що?! — муркнув Яким, усміхаючися.

— Та як, що? Тратити днину, то нічого не значить? — відповіла з гнівом жінка.

Сказавши се, вона борзенько забралася до хати, бо знала, що так з Якимом не все можна було жартувати. Яким ступав за нею слідом, і вона вже побоювалася, чи не надто проговорилася.

Коли він скинув капелюх і сердак, жінка глянула на него з-під ока і здивувалася, побачивши, що він так само веселий, як і передше.

— Знаєш що, жінко? — сказав чоловік, гейби і не чув того, що вона йому недавно цвіркотіла. — Знаєш що? Мене вибрали виборцем!

— Виборцем? — повторила Якимиха, ще більше здивована. — Що се таке — виборцем?

— Таким, як перед трьома роками був вибраний війт і Іван, знаєш?

— Не знаю, — відповіла жінка. — Що се: війт чи присяжний?

— О-о! вона вже війтихою хотіла би бути! — реготався на все горло чоловік.

— Та хто тебе там вибрав?

— Но, говори з нев! дурне дурним; та хто би — громада!

Вона здвигнула плечима; чим вибрали її чоловіка — вона не знала, але зміркувала, що все якимсь старшим. Ціла громада вибирала і вибрала її чоловіка; то вона вже і забула, що сердилася за страчену днину.

"Може, й справді ще его колись і війтом виберуть! А се так гарно бути війтихою в селі!" — думала вона.

* * *

Другої днини веселість Якима стала потухати, а натомість проколювалися журливі питання.

"А що тепер буде? що тепер робити?" — запитував він себе мимохіть, і неспокійні думки порушували его ум. І він тепер справді почав жалувати, що приймився до того вибору. Не знати, на що, і за ким треба давати голос, а може, 'і підписуватися; то чи не ліпше, може, було би сидіти в хаті, робити свою роботу, як іти на якісь вибори?

Чим більше про се думав, тим журливійші ставали его думки. Він уже міркував, чи не можна би якось того зречися і цілої біди відпекатися.

Але коли став про ті свої сумніви говорити жінці, то вона розвела его голову.

— Громада тебе вибрала, то нема що і зрікатися. Що будуть другі робити, то будеш і ти. "Куди голка, туди і нитка".

— Добре кажеш, жінко. Треба буде піти порадитися попа або війта; що будуть другі робити, то зроблю і я.

* * *

Але поки Яким спромігся розібрати у своїй голові, де і до кого передше йти, прийшов до него Іван.

"От, я дурно й журився, — подумав Яким, — а діло само собою складався".

Стало на панотці, бо Іван прийшов, аби Яким ішов з ним до панотця, а там разом уже порадяться. Яким власне не кінчив робити граблі до грядок для жінки, на котрі чекала вже скопана грядка.

Коли Іван прийшов і узяв з собою Якіма, жінці стало маркотно: се вже і війтихою не варто бути, як робота має стояти, а газдівство упадати!..

"Чоловік може розволочитися, — і так се буває. Колись-то стратив днину, а тепер знов пішов і грабель не докінчиві Аби-м мала хоть чим грядку заволочити! Хіба піду до сусіди граблів позичити? До попа далеко, та й ще там забавляться і грядки позасихають. Може би, було ліпше, якби був того скинувся, а вона, дурна, сама его порадила! Коби хоть знати, чим его вибрали, та й на яке?"

Ненадійно щаслива думка прийшла їй до голови. Їй прийшло на гадку піти до Іванихи, про все розпитати та и розвідатися. Кажуть, що її чоловік вже раз був там якимось виборцем, — тим, чим тепер вибрали Якіма, то й Іва-ниха буде знати, що то таке, та чи се добре, що їх чоловіків повибирали.

Як погадала, так і зробила. Взяла новий кожух, зав'язала велику щалінову хустку, замкнула хату і пішла.

Іваниха — була то жінка гонорна, великого роду. Яки-миха ще була дітваком, як вона віддавалася, то і рада була нагоді, що може з нею ближче зійтися.

— О, десь ведмідь у лісі згіб! Треба би попелу взяти та сліди посипати, — приповідала Іваниха, побачивши Якимиху.

Якимиха поцілувала Іваниху в руку, а та її в голову.

— Просимо сідати!—сказала Іваниха, прибираючи лавицю. — Розповідайте, де що нового чувати?

— Нема нічого нового, усе старе.

— То кажіть, що доброго робите?

— А що ж роблю? Що легше! — відповіла Якимиха, жартуючи.

— Та що найлегше? Хіба спати! — каже і собі жартом Іваниха.

Жінки засміялися.

— Дай, боже, жартувати, коби не хорувати, — завважала Іваниха. — Ох, борони боже від слабості, як Максимиха Іванишина: півроку хорувала, та й учора вмерла. Буде колись якась збиткуватися над її дітьми та й вимовляти, що наробилася на чужі діти. Не дай, господи, лиш діти сиротами лишати!..

— А вашого нема дома? — запитала, нарешті, ніби не хочачи, Якимиха.

— Та де є — нема! Десь пішов до попа; та й ваш, бачу, мав з ним піти?

— Таже мав ми[3] сьогодні граблі докінчити, бо не маю чим заволочити грядки, а він взявся та й пішов.

Іваниха покрутила головою.

— А моє не таке? гадав сьогодні бульбу садити, коли, прийшов піддячий: ходіть, та й ходіть до попа.

Якимиха рада була, що звела бесіду на що хотіла, та помаленьки стала розпитувати Іваниху, чим то вибрали їх чоловіків та на що?

— Ви вже, Іванихо, в тім були, то знаєте, а я лиш то знаю, що мого чоловіка від роботи відривають.

— Та правда, відки ж ви то мажете знати, Якимишко?

І я би не знала, якби мого чоловіка раз у раз до усього не вибирали.

— Та то я і кажу: піду до Іванихи поспитатися; вони вже в тім були і знають.

— Спершу я собі гадала, Якимишко, — казала Іваниха, — що то вибрали мого чоловіка на те, аби стягав податки, та й таки сварила-м ся з ним, бо бояла-м ся людських прокльонів; але потому довідала-м ся, що то цісар скликає на якусь велику раду. Іван казав, що ні на однім ярмарку, ні на відпусті не видів тільки панів та попів, що тогді у місті, як на тоту раду збиралися. А жидів — то вже тьма-тьменна!

— І цісар там був? — запитала Якимиха.

— Не знаю, але, відай, не був; мав десь бути у іншій місті. Іван лиш розповідав, що пани з мужиками так водилися, гейби своя рівня. Наш піп з Іваном водився попід боки, та інакше его не називав, лиш: куме Іване. Тільки війт був щось змикитив, а відтак піп і казав Іванові: "Коби такі всі, Іване, як ви, то ми не такі би були бідні, як тепер".

Іваниха ще довго розповідала, що пани і жиди ходили за Іваном гурмою, та все просили, аби на них давав голос, що аж палицею мусив обганятися, а одного жида таки добре потягнув.

Якимисі аж у голові шуміло від всего, що їй наговорила Іваниха, то хоть від сего не стало їй яснійше, та все-таки їй здавалося, що багато довідалася.

* * *

Тимчасом Яким був з Іваном у панотця на нараді. Все, що Яким чув від других, тепер переслухував своїми ухами.

— Що би то за силу мали русини, коби усі разом трималися, коби не мужики, що не знають свого права, не розуміють цісарського закону!

А син гейби з книжки читав: "Кілько-то русинів під нашим, а кілька під московським царем!.." — і аж полемінь ішла ему з очей, коли став вираховувати, що на кількадесят тих, що йдуть до тої великої ради[4], допихаєся ледви кілька русинів.

— А то все тому, що нарід непросвічений і такий темний, що вже, відай, такого темного на цілій світі нема, та через те вся'біда межи людьми; через се русин такий бідний і понижений!

Яким гейби зі сну будився. Він знав, що мужики темні і неучені, але аж лячно ему

ставало, коли узнав, що вони таки зовсім дурні, та через те уся біда на світі. Ще дивнішче йому робилося, коли Іван і собі став говорити, що нарід темний, що не знає, хто его ворог, а хто приятель, хто его на добру, а хто на злу дорогу наворачтає.

Яким уже рад був зробити усе, що вони хотіли, аби лиш не брати усього зла на свою темну мужицьку совість...

Стало на тім, що треба давати голос на якогось пана зі Львова, чоловіка ученого, доброго русина, що буде вже знати, коли і як обізнатися за руським народом.

Але коли сказали его ім'я і прізвище, Якимові якось язик не складався, і він не міг добре вимовити. Та Іван пообіцяв, що его вже вивчить, бо він вже раз на того пана голосував: треба лиш, аби Яким усюди Івана тримався.

* * *

— А що піп казав? — питала Якимиха, коли Яким вернувся додому.

— Ти б усе хотіла знати! Будемо вибирати свого посла, одного пана із Львова. Знаєш, що то посол?

— Та нащо его, того посла? — запитала Якимиха.

— Нащо! аби ставав за народом, аби за свій нарід упоминався. Вже досить над нами напанувалися чужі та й назбиткувалися!.. Тепер і нам треба свого чоловіка!

— Та бо ти кажеш, що то якийсь пан!

— Та що з того, що пан, коли добрий русин!

— Або то пан може бути русином? — спитала цікаво Якимиха.

— От туди! Якби не міг бути, то би ке був.

Якимиха здвигнула плечима. Яким їй того не поясняв,

та ему самому ледво що зоріло; але де то против бабської голови!

Яким лиш чекав тої Ѓнини, коли закличуть у місто, аби віддати свій голос там, де треба, та лиш повторяв ім'я і прізвище того пана, аби не забути та не стати сміхом.

Так як позавтра мав уже йти, аж дивиться — йде до него вїт і секвестратор. Яким здумівся. І податки заплатив, і грошей у нікого не зичив!.. Що вони від него хочуть? Вїт як би угадав Якимові гадки, та й відразу так і каже:

— Що гадаєте, Якиме, чого ми до вас прийшли?

— Та вже буду чути, як скажете, — відповів Яким. — Прошу, будьте ласкаві, до хати!

Якимиха, побачивши гостей, кинулася по хаті, постирала лавицю і попросила сідати. Гості посідали, а Якимиха стала тихенько коло печі і, підперши бороду рукою, чекала, що з того вийде. Секвестратор розперся на лавиці і почав робити цигаро.

— А що, таки не догадуєтесь? — сказав вїт до Якіма:

Яким, може, вже і догадувався, але нащо ему було то казати; нехай кажуть самі, коли прийшли.

— А що, були-сьте оногди з Іваном у попа?

Якимові стало ніяково, але відпиратися не було як: видко, що вїт про се знав.

— А що там багато говорили-сьте доброго? — запитав вїт політично.

— От, як говориться, усяке: і добре, і зле... — відповів Яким, викручуючися.

— А кого він там казав вибирати? — спитав просто секвестратор, не добираючи слів.

Якимові стало знову ніяково, він замнявся, ему не хотілося просто відповісти, хоть бачив, що нема що крутити, бо коли вони знають, що він там був, то й ледви не знають, що говорилося?

— Та якогось пана зі Львова! — сказав по хвилині нетвердим голосом.

Секвестратор засміявся і махнув згїрдно рукою.

— А ви его знаєте? — запитав він, споглядаючи на Якіма з-під ока.

— Та відки знаю? — відповів Яким уже сміливійше. — Але піп казав, аби его вибирати, бо він буде за народом стояти.

Секвестратор ще дужче засміявся. Сей сміх перейняв Якіма дрожем, і він пожалкував, що відразу сказав правду. Секвестратор ув одно сміявся:

— Піп казав, піп казав! Може би, я ще щось ліпшого сказав, як піп, коби-сьте хотіли мене слухати! Але пана ківковедького не казав вам вибирати, не правда?

— Та-бо він, бачу, не наш, не русин?

— Еге, та-бо я бачу, що ваш піп вже вас добре "під-рихтував"!

— Підрихтував не підрихтував, — відповів трохи сердито Яким, — але се вже правда, що ліпший свій, як чужий!

Війт споглянув на Якіма довгим, проникаючим поглядом. В хаті стало тихо... Якіма той погляд немовби трохи збентежив, хоть він і сам не знав, чому.

— Яке їхало, таке здибало! — сказав війт поволі, не спускаючи ачей з Якіма. — Яке їхало таке здибало — розумієте, Якіме! Пан зі Львова чи пан із Ківковець — скажіть самі, чи се не все одно? Пан паном, а мужик мужиком! Від панської ради мужикові легше не буде. Кождий тягне на своє: панський верх та й панська правда. Пани та попи знають своє, а мужики своє. Не вгадав би той, хто думав би, що я бим дався кому-будь перевести, якби-м видів, який пожиток для мужика. О, не з таких я, нехай собі піп каже, що хоче на мене!

— Ви вірите попам? — зачав знов секвестратор своїм тоненьким шепотливим голосом. — Не досить ще людей луплять, здирають та ще їх баламутять? От колись-то не казали люде, що ваш піп узяв за похорон остатню овечку!

Здирають з мужиків послідне, та ще накидаються їм за.опікунів, ніби вони так за них дбають!

— Се ми і самі знаємо, — перебив війт поважно, — про се ви і не маєте що нам казати. О, знаємо: не заплати — не рушиться з хати, хоть у церкві говорить про боже і людське милосердіє! Але знаємо також, ще і пани! Ще не обсохло наше тіло від крові. Пам'ятаємо ще їх буки і гарапники; а коли минулися мандатори та отамани, то лишилися ще окономи, польові та побережники! Колись-то у дворі мало не вбили хлопця мого сусіди, що пас на зарінках, хоть ті зарінки були колись наші, громадські. Але чи то лиш у нас так дієся? Усюди до панів попримали наші ліси, луги та пасовиська! Ані від попів, ані від панів нема нам чого надіятися: нам слухати би волі нашого найяснішого монарха та від него чекати полегшіне; він лише нам може

полегшіне дати, а від панів та від попів, як кажу, нема чого сподіватися! Кожда рука собі крива... Нехай вона буде собі крива і у мужика!

При тих словах секвестратор помацався по кишенях. Війт урвав бесіду і оглянувся по хаті. З его слів та погляду можна було зміркувати, що він хоче щось більше казати, лише здержується.

— Нехай вона буде і у мужика крива, — повторив поважно.

Тут знов оглянувся навкруг себе:

— Сказало би ся щось більше, — доповів він, кашель-нувши, — та забагато нас тут є...

— Жінко, йди з хати! — сказав Яким.

Якимиха вийшла з хати, але стала під двері та й нахилила ухо. Війт говорив далі:

— Наша така річ: пан секвестратор дадуть вам гроші, ви голосуйте за ківковецького пана та й кінець. А я вам кажу, Якиме, та й забожуся на усе у світі, — тут війт ударився так сильно в груди, що аж у нім щось тевкнуло, — що більше користі мужикові з тих всіх комедій певно нема, вірте мені!

Секвестратор вийняв десятку і поклав на стіл. Десятка була ще цілком нова: свіжа синя фарба аж хапала за очі.

— Сховайте, сховайте се для себе! — сказав Яким, відвертаючися від принадного папірця.

— Хи-хи-хи! — зашумів секвестратор, як уночі сова, хапаючи ухом не конче твердий голос Якіма. — Що то робити комедії, пане виборець? Кажу вам: беріть гроші та й тихо сидіть, і все буде добре! Не викидайте дурно грошей зі своєї хати, коли самі лізуть у руки. Кажу вам: беріть, та й давайте голос на ківковецького пана, а кінці у воду. Ліпше тиць, як ниць[5]! Добре війт кажуть: від панської ради мужикові легше не буде... Боїтеся попа, чи що?

Якимові, що знав, як війт усе говорив, аби не боятись •попа, та й як тим сам величався, що не боїться его, зробилося стидно, що секвестратор при війті на се натякнув. Він заперечив голосно, що попа не боїться, що піп має свій розум, а він свій, що попові до престолу, а не до него. Секвестратор узяв зі стола десятку Тштуркнув Якимові в руки.

— Значиться, берете гроші і голосуєте за ківковецького пана.

Яким стояв нерішучий, але грошей не узяв. Бистрий погляд війта спостеріг сю нерішучість Якіма, він узяв десятку з рук секвестратора і поклав назад на стіл.

— Гроші лишіть, не пропадуть! — сказав війт. — А ви, Якиме, роздумайте собі: нагадається, то візьмете, а розгадається — віднесете мені назад. А за гроші вже я вам ручу, — сказав, обертаючися до секвестратора.

***

Коли Яким відпроваджував гостей за ворота, Якимиха скоренько вбігла до хати. Десятка лежала в тім місці, як її лишили. Вона вже простерла руку, аби її взяти та сховати до скрині, та побоювалася Якіма.

"Почекаю, — подумала, — але десятку з рук не пущу. Добре війт казав: нехай пани

раду радять, а мужикові добре що-то; а вїйт розумний чоловік; може, розумнійший від Івана, бо інакше не був би вїйтом у селі, хоть і не тримає з попом[6]"

Коли Яким увійшов до хати, вона відразу накинулася на него:

— А що, возьмеш гроші? Хіба бись дурний був, аби-сь не брав: буде чим податок заплатити, або ще п'ятка, то вже і кожух буде!

Яким мовчав задуманий, а жінка все цоторила:

— Чому не брати, як дають? Се не крадена річ! Ніхто розбоєм не ходив! Люде просять, аби брати гроші, а він, дурний, ще надумуєся!

Заохочена своїми власними словами, Якимиха витягнула зі скрині платину, аби сховати гроші, але чоловік мовчки відвернув її руку, взяв гроші та й запхав у черес.

У три дні по тому виборці вибиралися в місто на вибори. Іван не знав про заходи вїйта й секвестратора коло Якима, бо ані вїйт, ані секвестратор до него не заходили. Але він чув десь у селі, що вїйт вибираєся з Якимом одною фірою.

"Се вже щось недобре, — подумав Іван, — треба піти та й допевне довідатися; їзда з вїйтом не конче добра!"

Іван, недовго надумуючися, пішов до Якима, нібито також задля їзди; хотів его запросити, аби з ним їхав, а властиво довідатися, чи він дійсно уже з вїйтом умовився. Яким нічого перед тим з вїйтом про се не говорив і не знав, як міг вїйт казати, що він з ним поїде.

— Но, поїдете з нами, — казав Іван. — Я їду з попом, можемо взяти другу фіру, бо і панич з нами поїде: він, бачите, до того цікавий!

Яким став не свій. Єму якось встидно стало перед Іваном: не знав, що казати і як відкрутитися. Рад би був поїхати з ними, а тут щось гейби его задержувало, гейби его в'язало, а він не міг з того розв'язатися. Він турботно почухався у голову і поправив на собі черес, котрий єму чогось тяжів, а новенька, дана секвестратором, десятка зашевелилася, гейби черв'як у спорохнявілім дубі. Він не знав, що робити. Єму хотілося найперше збутися Івана. То він вимовився, що вже поїде своєю фірою, бо жінка має якусь потребу в місто; та й на колесо здало би ся обруч набити, бо сего вже ніяк не зробить циган у селі, а хоть би зробив, то не так делікатно, як у місті.

Іван щось поміркував. Він уже добре догадувався, куди тото йде, та й сам зачав бесіду, що ківковецького пана хочуть вибирати поляки, а русини — пана зі Львова. Яким стояв, як на вуглях.

— А що? пам'ятаєте, як називаєся той пан, що его маємо вибирати?

Яким голосно сказав его ім'я і прізвище. Іван глянув на него боком.

— Но, то їдете з нами?

— Ні, не їду; дякують. Поїду своєю фірою.

Іван, нічого вже більше не кажучи, пішов.

Яким справді загадав їхати своєю фірою та вибратися так раненько, аби вїйт не захопив его дома.

Не хотілося єму їхати з вїйтом, аби се бачив Іван; а як вїйтові буде його треба, то і там его найде. Яким виїхав лише з наймитом, аби в місті мав на кого фіру лишити.

Жінка не їхала, бо не було чого, хоть і не від того була би, та вона знала, що Яким лиш так на неї перед Іваном збаг.

Коли Яким виїхав із села, подибав на дорозі багато людей: усе по два, три і більше на фірах. Се були виборці з сусідніх сіл.

"От і вибрався я сам один, — подумав собі Яким, — як дурак; ніби такий, що з ним уже ніхто не хоче приставати..." Яким пожалував, що вже врешті не почекав на вїйта. Може, се і справді він по него повертав?

Чим далі їхав Яким, тим більше подибував панські і попівські повози та брички, жидівські візки та довгі господарські вози. Чим ближче було до міста, тим марнотніше йому ставало! Він оглядався по дорозі, чи не можна би до кого прилучитися, але нікого такого не надибував.

У місті, боже милий, кого там не було! Людей — тьма-тьменна; усі пани, панотці та й писарі з сусідніх сіл. А жидів уже — як тих тарганів! А усі крутилися та бігали, як посолені. Яким примістив безпечно коні та й зачав оглядатися за вїйтом. Тут подибався він з чоловіком, також виборцем із другого села, та й став розпитуватися про вїйта, чи сей его де не бачив?

— Ні, — каже виборець, — я не бачив, але ходім, може, найдемо.

Іно що поступилися, причепився до них жидок із найбільшого заїзду у місті.

— Кланяюся панам виборцям! — говорив жид, по-трясаючи шапкою у воздуху.

Виборці ішли, не оглядаючися. Жид не відступався. Він захвалював свої ковбаси, студенець та бохонці.

— Іди до лиха! — муркнув Яким. — Як схочу їсти, то і без тебе попоїм!

— А нащо вам, пане виборець, іти десь та й купувати, коли у мене все можна мати задурно?!

— Ха-ха-ха! — засміялися виборці. — Задурно дасиш, але гроші возьмеш? Правда?

— Чому гроші? — каже жидок. — Як кажу — ні, то — ні... Він підійшов ближче і понизив голос.

— Чому гроші? Як пан з Ківковець буде послом, то будуть гроші, ковбаси і бохонці задурно, розумієте?

— Щезай, проклята жидово! — гукнуло щось над їх головами, гейби з гармат вистрілило. — Ти будеш людей баламутити? Юда продав Христа, а ти, его син вірний, ведеш людей на зраду!

Яким побачив Маландевича. Се був міський чоловік, найбагатший з усіх міщанів; мав велику славу і поважане. На цілий округ. Жидів не любив на перехід і всюди, де лиш заводили тверезість, там він перший був і йшов напереді з хрестом. Жид змішався.

— Пане Маландевич, пане Маландевич! — бовкотів невиразно, низько кланяючися.

— Мовчи, пся...

Маландевич не скінчив, бо надбігли два молоденькі панотці, котрі взяли его набік і стали щось потиху говорити. Жид пропав, гейби крізь землю провалився.

Перед радою повітовою, де мали відбуватися вибори, було так глітно, що годі було перепхатися, а голови людські подавалися, гейби хвилі в ставу, гойдані вітром. Далі

трохи порідше стояли люде купами і вели всілякі розмови.

Яким зачув знакомий голос, що доходив здалека. Голос то підносився, то знижався, часом гудів, гейби хтось говорив у порожню бочку, то притихав і слова плили тихо, спокійно, як шепіт води мілкого потоку. Яким оглянувся. Се був панотців панич. Він переходив від купи до купи людей, просив і закликав, аби пошанували самі себе, аби показали, що вони люде, газди, русини, аби не давалися на підмову, не зводилися обіцянками, не запродували своїх голосів.

— Тримайтеся, братя! — говорив він палко. — Ваша доля у ваших руках, від вас залежить доля Русі.

Голос его перервався. Він палкими очима споглядав на купи народу і читав з їх лиць силу свого слова.

Яким не міг винести того погляду і спустив униз очі. Заморочений гуком голосів і новими вражіннями, черв'як сильно завертівся десь під самим серцем і викликав протяжний довгий біль. Погляд молодого чоловіка мішав его і прибивав до місця, а коли він знов підніс очі і споглянув навкруг себе, намість панича., побачив лице секвестратора. Секвестратор був умучений, як косар в полудне, а піт горохом ллявся ему з чола. Він перепхався через купи людей, отерся майже о Якіма і пішов далі. Яким оглянувся і побачив високу піку й чако жандарма. Секвестратор щось ему шептав на ухо. Жандарм подивився на всі боки. Нарешті їх погляди оперлися о кількох людей, відки Яки мові здавалося, що чує голос панича Никольця.

Іван ішов з двома людьми і голосно говорив.

— Тьфу! до чорта, — сказав високий чоловік. — Оден сюди, другий туди! Лоточать, що аж голова тріскає! Чоловік вже врешті не знає, що робити!

— Та на те є розум, — каже Іван, — аби чоловік знав, що робити.

— Розум розумом, але в такій крутні і розум не допоможе. Говорять: свій, свій, а кажуть вибирати пана!

— Та-бо ви не розумієте, о що тут іде! Тут не йде о те, чи він пан, чи мужик, але о те, що ківковецький пан — поляк, а зі Львова — русин.

— А що нам з того за користь?

— Які ви дивні! Подумайте самі: як ви процесуетесь та й не можете самі на термін стати, то кому ви даєте "плєніпотенцію?" Тому, з ким процесуетесь, чи тому, хто вас боронить? А з ким ми найбільше напроцесувалися, як не з польськими панами? Де поділися наші ліси і пасовиська? Право мужицьке усюди пропадає, бо він темний, непросвічений. Лиш одні попи та пани русини ще за нами вступаються! Скажім же тепер, — говорив Іван далі, — скажи сам, чоловіче: якби ти мав за собою право, чи треба би тобі свідків підкуплювати?

Якимові кров ударила до лица.. Маленький, звитий вчетверо папірчик засичав, а виразні круглі нумера засвітили, як очі гадюки...

* * *

Розпочалися вибори. Майже при самих дверях ради повітової стояв панич. Никольцьо й кождому виборцеві, що переходив коло него, додавав смілості і відваги.

Якими хтось сильно потрутив. Се був той самий жандарм, що говорив із секвестратором.

— Арештую вас в ім'я права! — сказав він до панича, випростувавшись, як свічка.

— Кого? Мене? За що? — запитав змішаним голосом Никольцьо. Его бліде лице ще більше поблідло, а очі блиснули гнівом.

— Ви? Мене? За що? — крикнув він знов з усієї сили. — За те, що я говорю людям те, що вони самі повинні знати? Чому не арештуєте тих, що їх на зло зводять, грішми під-плачують?!

А як его вже брали, він відвернувся і ще раз сказав:

— Люде, тримайтеся!

Его голос звучав дивно, і при ободряючих словах чути було другий звук:

— Усе, усе пропало!

Межи людьми зробився переполох. Якимові немовби ножом потягнуло по тілі. Він остовпів. Єму здавалося, що кождий дивився на него, показував пальцем, що се він той збаламучений, підплачений негідник.

— А що, Якиме, за ким будете голосувати? — запитався его ненадійно віт із-за плечей.

Яким оглянувся, але не сказав ні слова.

— Ну, ходім! Уже час! — сказав віт і пішов наперед.

Яким пішов за ним, аби не стояти на місці. Але в душі его виколювалася інша, певна, незмінна думка: збутися тяжкого ворога, що вертів мозок, прошибав душу і палив груди.

В его голові все перемішувалося, у висках стукало, в ухах дзвонило, а гадка крутилася, перлася, гейби запертий дим у комині.

Одно було ясне: збутися яким-небудь способом клятих грошей, що палили розжареним вуглем, шпигали розжареним залізом.

Піт виступив на его чоло, а серце товклося каменем. Він дивився на присутніх, бачив кожде лице, кожде порушене, але чому то так все було, чому не так усі заховувалися, — він не знав; а втім, єму се було байдуже: его займала одна думка і вся здрігалася відразу.

— Яким Мачук! — закликав той сам голос із середини, що викликував других перед ним.

Яким вийшов на середину і став перед столом, за котрим сиділа комісія.

— На кого даєте голос? — сказав грубий, підсадкуватий панок.

Яким мовчав.

— На кого голосуєте? — спитав панок нетерпеливо.

Яким мовчав, сопів, трясся цілим тілом, аж руки у него тремтіли. Він витягнув гроші і поклав на стіл.

Пани при комісії зжахнулися:

— Що се? — запитав панок, підскачівши.

Якимові гейби камінь спав із серця.

Він промовив чистим, грімким голосом:

— Мені дали сі гроші, але я їх не хочу, кладу тут перед цілою комісією, а голос даю на руського посла! — і вимовив ім'я і прізвище пана зі Львова.

В залі настав приглушений, довгий шум...

— Славно! Славно! — відізналося кілька голосів.

Староста почервонів, як буряк.

— В залі агітувати не вільно! — крикнув він зі злостью. — Бо інакше скажу випровадити!

* * *

Голосоване тривало вже недовго. Порахували голоси — двацять голосів руських більше.

При комісії зачалися гострі переговори. Відкинено кілька голосів, де ім'я чи прізвище було зле вимовлене, але все-таки в користь русинів виходила надвишка. Ніякі викрути приятелів ківковецького пана не помагали — все було в найбільшій порядку.

Всі, що нетерпеливо ждали кінця виборів, змішалися тепер з виборцями. Гамір і веселість змагалися. Кождий рад був знати про найменшу подробицю, тож кождий осібно і всі разом голосно розповідали про недавно пережиті хвили. На телеграфі не могли собі дати ради, а весела вість летіла світами.

Жида, гейби скажені, зачали кричати: Vivat! А межі ними могли виборці бачити тих, що ще недавно бігали за ківковецьким паном та й запрашали на студенець та й ковбаси.

Яким чув, що его ім'я переходило з уст до уст.

— Де він? Як називався? Відки? — допитувалися з усіх боків, а деякі витягали папір і записували.

— Се мій парафіянин, — сказав гордо старенький панотець, підпровадивши до Якіма кількох своїх товаришів і молодих панів.

Панотці і панове стали Якимові віншувати, а декотрі і цілувалися. Одному аж сльози крутилися в очах, коли він стискав Якимову руку і говорив:

— Коли вже таких маємо селян, то Русь не пропаде, але пропадуть її вороги, бо нарід приходить до пізнання, чим він є і чим повинен бути!

Яким не міг опам'ятатися. Его брало диво, він споглядав на себе, немов на яку загадку. Що се мало бути за пізнане, про котре ему говорили, він не розумів; чув лише, що в нім відзивалося якесь незвісне віщоване, якийсь незнаний досі голос...

"Чого всі ті люде так побиваються, чого борються, плачуть? Чи в тім не ховаєся щось більше, як він досі добачив? Чи не криєся більша сила, що всіх тих людей переймає одною душею, що і в нім обудила немов нове жите?" Але тоті всі чувства перемагала радість, неказане глибоке вдоволене.

Він вернув додому, як п'яний, хоть горівки і до рота не брав. Жінка вже не могла діждатися. "Що Яким зробить із грішми?" — палило її нетерплячкою від кількох днів. Та коли вчула, що він гроші віддав, розсердилася.

— От і розумне зробив, — сказала гнівно. — Люде раді би, коби відки гроші

роздобути, а він мав та кинув чортові в зуби!

— Ей, жінко, дай спокій! — сказав Яким, стягнувши брови. — Ти того не знаєш і не розумієш, то і не мішайся! То недобрі були гроші...

Жінка втихомирилася. Злих грошей вона не хотіла. Кажуть, що крадене вдсятеро відпаде, а злий гріх міг би звести на нінащо і ціле газдівство.

Коли Яким другої днини рано збудився, то перша думка була — піти до панотця і спитатись за панича Никольця. Але се було ще трохи зарано; ледви що зоріло, а темні сумраки ще не зовсім прояснилися.

Він вийшов надвір. Вітер, що, від неділі усе зривався зі сходом сонця і перешкоджав сіяти, утих, і можна було надіятися, що коли вже не було его зранку, то не буде і через день, або хоч до полудня.

Учорашній день пішов для газдівства марно, — треба було те надолужити. Він закликав жінку, і обоє взялися скоренько до роботи.

Вже сонце підбігло вгору, коли Яким виїжджав фірою з обійстя. На возі лежав мішок з насінем, а поверх драбини була прив'язана залізна борона. Дорога вела попід попівство. Яким кивнув на хлопця, аби їхав у поле, а сам вступив до панотця. Майже на самім порозі здивався з паничем. Він тримав в одній руці газету, а в другій капелюх.

— А добре, що ви тут, — сказав, побачивши Якіма. — Я щойно хотів іти до вас прочитати, що пишуть газети. Слухайте!

Яким слухав і своїм ухам не вірив, які то там діялися на-дужитя; та все те побороли чесні виборці, що з малими ви-ємками стояли, як оден муж. Деякі були названі по імені, а між першими стояло і ім'я Якіма, яко непоборимого борця, що прилюдно завстидав ворогів і кинув їм в лице підкупним грошем.

Яким не знав, де очі діти, а світ ішов перед ним кругом. Ледви пригадав собі, чого прийшов, і зміг розпитатися, що се і як діялося з паничем.

Рано, коли чистив збіже, був вже зовсім спокійний, а тепер знов розгорілася в нім кров. Зайнятий розбурханими думками, він і не стямився, коли станув на полі.

Він, ще недавно нікому не звісний чоловік, окрім свого села, сьогодні став голосний на цілий світ! Про него пишуть, говорять, хвалять его за чесний і добрий поступок!

Ему аж лячно робилося, коли він нагадав ті непевні та темні хвилі, коли то его думки хилилися на всі боки, коли не знав, що робити, і був би, може, скорше зробив противно.

Та не лиш его ім'я виринуло з тихого закутка, але в его душі вийшла така сама зміна: він ніби прочув, провидів. Він пізнав, що та земля, по котрій він ходить, на котрій від діда-прадіда стоїть его хата, ті зелені ниви, гори, долини, та ріля, на котру він кидає зерно, все те — одна велика руська земля! А він, її правий властитель, коренний газда, він має про неї дбати, упоминатися о її права!..

* * *

Сонце, прикрите тоненькою хмаркою, кидало обичне тепле проміне. Могучі весняні сили росли, потужніли. Усюди кипіло житем і працею, усюди щось рухалося, бриніло по зілю, траві і водах. Земля розпарилася, з свіжої рілі розходився якийсь дивний запах,

